

carpe diem ernsta blocha

milko valent

utopijsko predivo uvijek je budući sklop koji tek treba privesti... postignuće privedbe samo je jedna u pretpovijesti ostvarena etapa, uostalom vrlo nedostatna; etapa puna praktičke strasti za onim što još nije, a što bi po novom, u njoj porođenom utopijskom nagnuću htjela biti... taj proces utopijsko je njegovanje ili kultura tkanja, kojeg hod nikad nije završen, gotov... tka se svjetsko platno; zasad samo u tamnim konzervativnim bojama i desenima... carpe diem sublimirana je težnja za svježinom bogatog subjektiviteta koji je preskočio subjekt-objekt mučninu pa jesta kao svjesno stvaralačko proljeće... carpe diem živi kao postulat, kao sintagma utopijske svijesti o onome što još nije...

Svijet je pokušaj a čovjek mu treba svijetliti.
Ernst Bloch

Ono tamno zavičaja, još-ne-svjesno i još-ne-postalo što izvire iz utopijskih krajolika, zahtijeva takvo kazivanje koje se opire potpuno egzaktom. Govoriti o utopijskom utopijsko je samo. Dokučiti smisao utopicuma gdje se konstituira ljudsko; uhvatiti taj prostor gdje se ozbiljuje čovjek, prostor koji je podoban za Ništa i Sve; probiti se do ruba tmine iz koje svijetli zavičajno i shvatiti taj put, samo je pokušaj ovog portreta. Gdje je pokušaj tu je i nedostatno, jer carstvo ljudskoga hoće napor povijesnog preticanja. Prestizanja. Nedostatno za ono Sve do kojeg je težak i mučan hod.

Mislilac koji je široko zamahnuo rudarskom svjetiljkom jest Ernst Bloch. U tom zamahu hermeneutike Nade ustanovljena je još nedostignuta širina u povijesti filosofije. Za svaku kategoriju te veličanstvene potrage bila bi potrebna oveća studija, dok ovdje »najbolje je biti u srcu stvari« (Bloch).

Biti unaokolo traje brbljivost i ogovaranje se pokazuje. Brbljanje je utopističko, govor je utopijski. Brbljanje tka Ništa (jer i ono je ljudska mogućnost); ono konstruira paučinu gdje vlada vječni propuh. Kad ostane govor sam, ili kad samo govor jest, postignuto je »carstvo slobode« (Marx). U ljudskom carstvu stvaralački se giba razgovor koji potiče, ozbiljuje čin u jedinstvu teorija-relacija. Razgovor je neotuđeno čovječanstvo; zavičaj kao simfonija domaćih zvukova gdje ljudsko gradi tek pravu povijest; gdje je Sve ljudskih mogućnosti na djelu.

Iz okružja brbljivosti Nada je svjesno htijenje za umak koji razmiče perle gluposti; Nada koja hita u gradnji ljudskoga; Nada koja se želi ukinuti tamo gdje caruje Sve prave zemlje čovjeka. Umaknuti nije ovdje uzmaknuti. Umaknuti ne znači kukavičluk nego stvaranje; militantni optimizam na djelu. Taj revolucionarni optimizam pokazao je riječju i djelom E. Bloch, mislilac čija rudarska svjetiljka ostaje kao dobro nasljeđe, mislilac na kojega su se anateme bacale, ali koje su bile zbačene u ropotarnicu memljivog duha bornirane inkvizicije, duha koji još nije izumro.

Razmaknuti paravan znači ugledati sliku što bliješti. Razmaknuti pretpostavlja naprezanje, a naprezanje već je blještavilo. Blještavilo nastajanja. Mogućnost je svagda bljesak za odluku. Odlučiti može samo biće koje je u mogućnosti, a u mogućnosti je ono biće koje dolazi iz budućnosti. Buduće je oznaka još-ne-nastalog i stoga Bloch može s pravom ustvrditi da je »čovjek nešto što tek treba naći«. Što se traži može se i naći, ali i izgubiti na tragu prije nalaženja. Ukoliko je traganje blisko nalazu zadobiva se Sve, a ukoliko je suprotno prisutno je Ništa kao ljudska neprisutnost. Iz budućeg stremi i moguće za čovjeka. Bez budućnosti nema mogućnosti. Biće koje posjeduje jedno, posjeduje i drugo. To biće je čovjek; biće u nastajanju, živa procesualnost. *Budućnost i Mogućnost* su isto.

Tamo gdje se gradi kula babilonska govori se jedan jezik: jezik čovjeka. Tek u novim vrhovima Semiramide počinje šetnja dostojna povijesti. Šetnja ljudskog Svega što ne zamire, neprekidan tok, šetnja zaljubljenosti u mukom pronađenom identitetu; šetnja kroz Sve, kroz nabujali i naš zavičaj. To je mogućnost. Zasad-bauljanje pretpovijesnoga razmicanja perli.

PROSTOR ZA MANEVAR

Ne može se mjeriti kraj koji nema početak, koji nema svršetka. Kraj utopicuma bezgranična je poljana za bezbrojne manevre čovjeka; to je tamo gdje pjeva pjesma bogatih sazvučja te utopicam terram laudamus. Prostor u kojem se zbiva ljudsko bitno je utopijski prostor. Još-ne-prostor, toliko vabljen a rijetko dobavljen, prisutan je kao nepoznato; nepoznato se može upoznati konkretnim lastama koje lete u utopiju. Letenje je onda projekcija u nepoznato iz kojega se uobličava poznato. Dobitak poznatog uvijek je parcijalan i nedovoljan, te samo pozitivističkoj svijesti može biti dostatan i vrlo upotrebljiv. Tako i nije čudno što »poslovni ljudi« (Bloch) omalovažavaju utopijsko, ljudi koji sebe smatraju naročito pametnim. Radi se o tome da se parcijaliteti kao puke jestosti prevladaju i prevladavaju neprestanim oćjukanjem s nepoznatim koje tvori utopijski prostor. S tim u vezi svakako je i ova Blochova misao: »Jer ono što jest ne može biti istinito.« Ne može već zato jer je čovjek biće u nastajanju, biće koje planira i teži da ozbilji svoje tendencije uz istovremeno otkrivanje novih latencija. Tu kopa utopijska svijest. Prostor za tu igru mogućnosti jest budućnost, a njezina je istina utopija. Utopija je mjesto koje nije, ali koje može da bude. Samo stvaralačko mahnanje utopijske svijesti može proizvesti topos koji još nije bio. U-topos ljudskog zavičaja koji nam svijetli iz budućnosti, i koji još nije ali bi mogao biti, te je stoga pravo mjesto ono što još nije. Prostor i vrijeme. Topos se zbiva u tempusu i obrnutu. Isprepletenost u jedinstvu. Budućnost kao temporalna oznaka utopicuma je ona beskrajnost s bezbrojem nemjesta koja mogu postati mjesta za čovjeka, od njega realizirana. I na tim širinama čuče utopijski potencijaliteti, čije se prevođenje u aktualitet zbiva potencijom konkretne utopijske svijesti koja ruje, dok ti isti potencijaliteti ostaju dokraja nepoznati onome utopističkom. I tako se i ovdje utopističko pokazuje kao impotencija za sprovod bilo kakvog aktualiteta.

Gradnja za plodno dijalektičko uranjanje utopijske svijesti, utopijske krtice, jest materija shvaćena kao živa procesualnost. Procesualno treba prostor, štaviše, ono je prostor, i zato je manevarski kraj čovjeka neograničeno. Nešto prividno ograničavajuće bila bi smrt kao ne-utopija. Prividno zato što postoji kartica smrti, ali je još ne znamo čitati, tamna specijalka.

Rečeno o materiji Bloch izražava ovako: »Konkretna utopija, međutim, konkretna je upravo stoga što je posredovana s povijesnim indeksom historijskih procesualne materije (Tübingenski uvod u filosofiju, Beograd 1966, str. 222).

Već iz ovoga određenja vidi se da Bloch ne shvaća materiju statičko-mehanički, nego kao povijesnu gibljivost u nastajanju, u neprestanom »svjetskom odgonetavanju«. U principu se slaže s Aristotelovim određenjem materije, čiji se oblici ozbiljuju samo *kata to dynaton*, to jest *prema mogućnosti*. Dakle, materija je ono moguće samo sobom pokrenuto, pokrenuto potencijom *dynamei on* koju Bloch naziva »centralnom«. Uza sve ovo uzimajući život, povijest i svijest u obzir, Bloch može zaključiti i ovo: »Ona (materija -op. M. V.) je i sama sušta utopija kao tako nedovršeni i imanentni supstrat svijeta koji se kuha na dijalektičkoj vatri svog procesa« (Ibid. str. 223).

Oznake za manevriranje pokazuju se kao svijet. Svijet svijetli svijesti. Proširenje svijesti prije čina i kroz njega proširuje svijet. Svijet ljudi prije naše ere daleko je užli nego svijet današnjih ljudi. Oznake, pak, sama su djelatnost. Prostor-materija-mogućnost oznaka je procesualne topografije na »dijalektičkoj vatri«. To zajedno s oznakom vremena kao budućnosti sadrži kartu utopije gdje svijest, ako je konkretna, ostvaruje svoja mjesta koja su dotad bila samo latencije sakrivene prvom pogledu. Utoliko ljubav na prvi pogled pokazuje nedostatno koketiranje s utopijom, te je utopistička. Tek čisti pogled gradi topos. Sve zamučeno je poluzanosno i apstraktno, kolebljivo i paperjasto. Sladunjavo. Hoće se čvrsto.

Implicite tu nalazimo viđenje da je karakter svijeta utopijski, dakako, i svijet i utopijsko i ostalo -za čovjeka. Inače, »putovanje bez ljudi odavno je započelo« (ibid. str. 241) i trajalo je kao apstraktno ili puko Ništa, s Ničim i Nigdje na bezobzoru. S čovjekom tek započinje Nešto, započinje svijet. S tog stajališta moguće su i takve tvrdnje kao: da je materija utopija; da su budućnost i mogućnost isto; da su priroda i povijest jedno; da je ta cjelokupna čudnovata procesualnost nastajanja za čovjeka bitno povijesna; da samo biće svijesti ima povijest, itd. Jasno je, također, da ništa nije naprosto dano, gotovo i završeno; npr. kao neka »mehanička klada«, već je uvijek iznova uspostavljano. To se najbolje vidi iz mučnog hoda i posrtanja koje je u magnovenju katkada gradilo Sve, ili je bar imalo tu namjeru; posrtanja povijesti u posljednjih nekoliko hiljada godina. Gradnja ljudske povijesti -ma kakva inače bila- bitno je utopijska gradnja, gradnja još-ne-završena. Bit vožnje je još-ne. Blochova misao i ovdje je neobično prezentna: »Ljudi nisu gotovi, pa dakle ni njihova prošlost. Oni rade pod drugim znacima s nama dalje, u nagonu svojih pitanja, u eksperimentu svojih odgovora; svi mi sjedimo u istom čamcu. Mrtvi se vraćaju preobraženi« (*Subjekt-Objekt*, Zagreb 1975, str. 465). Svijet kao utopicum živi bezbroj eksperimenata u ljudskoj tendenciji prema zavičaju, i ta neprekidna težnja eksperimentira s mogućnostima, s onim budućim mogućnostima. Pokušaj požuruje Nada kao militantni optimizam na gorkom Frontu Ovdje i Sada, tamno doživljenog trenutka Da. Nada kao docta spes moćno je plovno sredstvo u blagu klimu

zaista ljudskog kraja; ona je žudnja Svega kao totuma koji čući negdje u utopijskim daljinama, no totuma koji je moguć; moguć upravo zato što je utopijski, što još nigdje nije bio ali može da bude. Nada žudi, ali žudi konstruktivno ukoliko je htijenje a ne puka nedjelatna želja. Žudjeti konstruktivno znači posredovati u jedinstvu teorija-praksa; znači subjektivni ideogram utopiji u objektivitet materije-mogućnosti-budućnosti, tj. objektivirati; znači, samom sebi doznačiti vlastiti predikat koji još-nije. Evidentno je ovdje da se subjekt prožima objektom i, obrtno, obejkt subjektom; doista spoznato jedinstveno prepletanje subjekt-objekta u dozivanju domaćeg ognjišta, ili u zidanju istoga. Aktivitet Nade, pravilno zahvaćen, sušta je suprotnost mekanoj nadi koja dahće pod predznakom Sudbine, te je puka želja čije se ljenčarenje gubi u nebeskom plavetnilu. Istini za volju treba reći da je Bloch i ovdje vrlo fleksibilan pa ne osuđuje strogo ono plavo utopističkoga: »Ipak valja razlikovati utopističko i utopijsko: prvo se samo neposredno apstraktno upušta u prilike da bi ih popravilo naprosto iz glave; drugo svakako uzima u račun i same prilike izvana. Pri tom se, dakako, i samo utopističko kao apstraktno koje zahvaća *iznad* zbilje ne treba sramiti pred nečim naprosto empirističkim koje samo na drugi način apstraktno zahvaća *ispod* zbilje« (Tüb. uv., str. 115). Ovo »ispod zbilje« Bloch još naziva »fakticističkim gmizanjem«, i to s punim pravom ako se uzme u obzir da su za let u utopijski prostor potrebna široka krila; krila čija lepet može prouzrokovati stvarni novum i ozbiljiti ga. Takav lepet je stvarnosan.

İći u boj opasno je. »Gdje je opasnost raste i spasonosno« (Hölderlin). Čovjek dobro naoružan Nadom srne u utopicum. Na tom prostoru događa se manevriranje. Dijabolični egzercir Fronta za jedno moguće Dobro. Ulaznice su skupe i njihova boja je crvena. Kaplje danak za utopijsku supstancu iz koje svijetli mogućnost za Sve, ili za Ništa. Samo je ljudsko biće, biće u mogućnosti. Iz budućnosti mami zavičajno sunce još Sada i Ovdje zamračeno. Da li će stići? Na putu je mnogo rupa Ničega. Hod po žici neizvjestan je.

CARPE DIEM

— refrain utopijske svijesti —

Palucanje nekih imperativa razgaljuje dušu, ukoliko su oslobođeni dogmatiziranja i ukoliko bude raznovrsne dispozicije. Time se mnogo bavio Marx u svojim *Ranim radovima*. Npr. formula o provedenom naturalizmu čovjeka i provedenom humanizmu prirode, gdje se traži ugravanje i ugrijavanje utopijskih moći.

Kako se zbiva ugrijavanje vidjet će se tek nakon ovdje provedene digresije, a u kojoj će dobiti eksplicitnije osvjjetljenje Blochovo shvaćanje bitka.

Naime, već iz tako dijalektički shvaćenog pojma utopije, koja je prije Blocha važila kao obična tlapnja, tj. nešto nemoguće, nadaje se u njegovoj filosofiji kao ontologija »još-ne-bitka«. Bitak je ovdje još-ne-bitak, dakle mikad još nije sasvim i nigdje još nije postignuto Sve; on je procesualan, u pokretu i u nastajanju. Nije shvaćen statički ili kao završen, nego je u stalnoj utopijskoj sukcesiji »još-nek«. Kako je bitak još-ne-bitak, tako je i biće još-ne-biće; on kao mozaik tek biva što jest, postepeno i lagano se formira. Zato, pak, što dolazi iz budućnosti, još nije zbiljski, tek je možebitak (Kannsein). Možebitak kao takav, dakle kao još-ne-bitak, objelodanjuje da još nigdje nije totum; još-ne-bitaka ovaj mali globus jednako kao i za grozne kozmičke daljine; još-ne-biće (svjesno, dakako) za sva bića beskrajnog svemira. Iz budućnosti kao najvažnije dimenzije vremena izvedena je ova ontologija još-ne-bitka. Prethodna filosofija zanemarila je ili nedovoljno naglasila i provela tu dimenziju, te je ontologija bila izučavanje najopćenitijih odredaba bitka; *ontos on* je bilo fiksirano, jer je i bitak bio fiksiran, te je zadaća bila bitak dokučiti, objasniti i spoznati. Kod Blocha, međutim, bitak je dijete još-ne-prohodalo (još-ne-bitak) i u jačanju. Kad odraste ukida se nejakost još-ne-bitak, objelodanjuje da još nigdje nije totum; još-ne-bitak za ovaj kao topla prisutni identitet esencije i egzistencije; ultimum kao odjek eshatološkog u Svemu (ukoliko nije postignuto Ništa); ultimum kao supstrat skuhan na dijalektičkoj vatri procesa. Kategorija *mogućnosti* isto je tako ovdje odlučna, jer ponire u latenciju tog procesa i vadi ultimum kao još-ne-realiziran, a to vađenje ili izvođenje zbiva se u povijesnom naprezanju utopijskih moći, koje također izvire iz budućnosti a u sprezi mogućnosti-materije (prostora). Istovremenoj sprezi. To se ne kosi npr. s Blochovom tvrdnjom da istovremeno i uporedo opstoje različita stoljeća, i to ne stoga jer se tu govori o međusobno uvjetovanim kategorijama još-ne-bitka. Unutar njih, naprezanje utopijskih moći, iako simultano, može biti nejednako. Isprekidano. Kategorije su, dakako, zbiljske i nisu tumanjanje. Stvarne su.

Ako je zastranjenje pokazalo Blochovo shvaćanje bitka jasnije i pristupnije nego u prije izvedenom, nastavlja se potraga u pokušaju viđenja značaja utopijske svijesti i njenih moći.

Pretpostavka za ključanje skrivenosti utopicuma kojega nastavaju finim mirodijama *novuma*, *totuma* i *ultimuma*; pretpostavka za to ključanje u dijalektičko-utopijskom loncu jest utopijska svijest.

Čovjek je gladan; on je biće gladi ili gladno biće. To nije u suprotnosti sa stavom da je čovjek biće prakse (Marx). Naprotiv,

biće gladi (gladi shvaćene najšire) nedostatno je biće u oskudijevanju, i tek kroz praksu (odnos) postiže sitost. I još veću glad potom. Glad je bić univerzuma; ona je strogi pastir-gonilac prakse, te je stoga čovjek progresirajuće biće u nastajanju. Ta *veća glad*, proširena glad tako reći, jest intencionalna jer stremi višim oblicima kao utopijska glad. Ona je nastala davno, u nekom kratkom bljesku pomaka ljudske vijuge već dovoljno ojačane, i pokrenula ruke koje su donijele slavu altamirskom dobu. Proteklo je mnogo do tog pomaka, a od njega sve brže promiče vrijeme nabijeno sve otvorenijim sadržajima. Tako je i glad, kao otvorena nužda, sve otvorenija i veća. Ona se umnaža, buja, raste, stremi i djelatna je. Ona želi sve bolju, sve profinjeniju i obuhvatniju sitost. E. Bloch je to ovako izrazio:

»(...) mišljenje može postati duboko kad ga nužda probudi. Ipak, ono uprkos tome ostaje zadugo u snu: nužda ponajprije uči misliti, nigdje ples ne otpočinje prije jela, mišljenje to ne zaboravlja; da bi se znalo vratiti nevolji ne izgubivši tlo pod nogama. Ljudska je glad rijetko jednospratna poput životinjske, a ono što čovjek jede miriše na još« (Tüb. uv., str. 36).

U stupnjevitom povijesnom »mirisanju na još« glad je sve jača. Ovaj temporalni veznik »još« indikator je utopijskog zrenja; svekoliko vrenje. Jasno je, dakle, da je utopijska svijest sublimirana glad u procesu nastajanja svijeta. Utopijska je svijest anticipirajući realitet mogućeg još-ne-realiziranog; ona je konkretna jer se »mirisanje«, to jest anticipacija zbiva kroz plan, model, nacrt, program ili skicu u jedinstvu htijenja i čina. Iz budućnosti stižu otkriveni tereti utopije u polimorfnom sažimanju i rastakanju utopijske svijesti. To sažimanje nastaje polifonim posredovanjem subjekt-objekt-relacije i dovodi tada do concretuma. Umno je katkada zbiljsko. Muzika concretuma zvukovlje je stvarnog toposa. Topos je Ovdje i Sada; on je nezavršen i nedostatan; on je takvo Jest gdje existere osjeća glad, gdje existere »miriše na još«, gdje biti znači biti gladan to jest ne-imati. Glad je *Neimanje* u ovom *Da* jestanja, i tako se proces nastavlja u pravcu Svega ili Ničega, u pravcu mogućnosti onog Alles oder Nichts. Ako nisi sit, moraš jesti. Utopijska svijest plodotvorno ruje dalje veliku pjesmu još-ne-bitka; pjesmu još-nigdje-nikad-postignutog bitka (Sve, Totum), ali bitka koji je u neprestanom dolaženju iz budućnosti; bitka koji još-nije i koji, poput lagano doziranih 'kapi, pada u svjetsko oko s utopijskih visina. U tom dolaženju, oko svijeta sluti zavičajno svjetlo negdje duboko u podrumu utopicuma. Svjetlo je titravo, ali ne i varljivo; ono je uistinu i vječna (pojam vječnog treba shvatiti uvjetno jer nemamo bolji izraz) neutaživošću bića koja hvata, zasad bar, njegove iskre, ako ne i plamen. Dug put. Moguća su skretanja u Ništa koje opominje.

Dakle, glad ili ono »još« neprekidnih »repeta« u svjetskoj menzi nikada ne gubi appetitus, te je primum agens utopijske svijesti. No, motor posjeduje prenosnik na upravljač. Radu oko zavičajnog pridolazi tada koordinacija postupaka u procesu gradnje. Tu koordinaciju vrši oplemenjeni afekt Nada; oplemenjen atributom učenosti, te je docta spes ili militantni optimizam glavni inženjer na gradilištu *Fronta*, poduzetnik i projektant. Izvedbu radova provodi čovječanstvo kao opći rudar utopicuma i svakodnevno vadi rudaču zavičajnog toposa. Plan je, doduše, uvijek podbačen, ali konkretni dijelovi zavičaja ipak polaganom pridolaze. Katkad se iskopa više, i onda se to naziva revolucijom. Najčešće se iskopa ispod prosjeka, a to se naziva reakcijom. Ako je ispodprosječni period duži, ili ako je ispodprosječni iskop neposredno iza iznadprosječnog iskopa, to se naziva kontrarevolucijom. Iz ovoga se vidi da je svaka revolucija utopijskog karaktera i da ima dobar značaj snažnog skoka. Rudnik Utopicum neiscrpivo je nalazište za svekoliku ljudsku potrebu i nije uputno zanemariti njegovu eksploataciju. Isto tako ne smiju se predviđjeti opasnosti pri dubinskom kopu, gdje vrebaju dinamit konkretno mogućeg Ništa. Pri površinskom kopu, koji Bloch naziva »danjim sanjarenjem« (prvi sloj anticipirajuće utopijske svijesti), ima velike opasnosti osim te, naime, da se uopće ne krene u dubinski kop, to jest realizaciju. Tu se opet pokazuje razlikovanje utopijske i utopističke svijesti koju ćemo još jednom naglasiti.

Sanjanje je tvrdospavajući minus i proigrava potisnute slike, utopijske slike. Sanjarenje je budno snivanje i samo je osluškivanje utopicuma, »jer troškovi gradnje pri tom poslu ne igraju nikakvu ulogu« (Bloch, Tüb. uv., str. 112). Osluškiivanje nosi ular unutrašnjeg opijanja želja a pravo slušanje uzima i »prilike izvana«. Zaulareno ima samo unutarnju projekciju, a pravo slušanje i vanjsku. Utopijsko je raz-ulareno i od-lučeno, dakle, konkretno moguće za provod u djelo, dok je utopističko ono posrta-nje laganih paučinstih skela koje se pri najmanjem dašku s *Fronta* ruše u prah. Utopistička svijest doista orao koji isto tako transcendiraju postojeće, ali u drugom smislu. Odnosno, ona u visokom letu ipak sondira teren ovog *Da* uz njegovo neprekidno mišljenje, a to znači da uzima u obzir vanjske prilike; ona jede i muhe kroz tjeđan, da bi katkad u nedelju pojela i pravu pečenkicu (npr. oktobarska revolucija). To, pak, što se nikada ne zadovoljava ručkom, dokaz je da još nedostaju osnovne mirodije utopicuma: totum, novum i ultimum (i još Verum, Unum i Bonum). Bez soli *humanuma* sve ima nekako bljutavi okus. Humanum je osnovni nedostatak; iako ga je utopijska svijest odavna artikularala, on sporo pridolazi i iz toga se vidi »da je bitak na terazijama ugrožavajućeg Ništa ili uspijevajućeg Svega«. Svjetski trgovci drže sol pažljivo uskladištena, a velika proljetna rasprodaja još-nije-

-nikad-nigdje započela. No oglasi i plakati već su svagdje postavljani; deklaracije, mirovne konferencije, sporazumi, ustavi, sa- stanci na vrhu dokaz su teškog rada utopijske svijesti. Ponešto se i provodi u život. Iz utopije stižu dekreti, molbe i žalbe, no pra- vosude je sporo a efekti su mali i parcijalni. U orkestru nedo- staja svi glavni instrumenti; jedino bubnjevi damaraju ritam *Nadolazećeg Ništa* ili *Svega*.

Zbog mnogih dalekosežnosti inzistira se na pažljivom uoča- vanju diferencije utopijske i utopističke svijesti. Dalekosežnosti koje ovo opasno doba nosi u sebi. Jer, utopističko gleda na bu- dućnost kao plavi apstraktum, ne mijenjajući fiksirani odnos; traje ovo Da u jednoličnom/jednolikom gibanju prema pravocr- tovlju Ništa, a ono sanjano Tu samo je nedosanjano, jer ne pod- uzima napor realno-mogućeg djelovanja možebitka (Bloch) na Dabitak (Dass-Sein) u smislu ostvarenja Tubitka (Da-Sein) koji svagda ima oznaku budućeg. Utopijsko cijeni budućnost kao di- menziju povijesnosti povijesti i zna da sadašnjost i prošlost proiz- lazne iz nje. Imajući to u vidu, anticipirajuća utopijska svijest mobilizira iz gladi istrgnutim zamahom, uz pomoć Nade (docta spes, docta militans), sve svoje utopijske moći, i radi na realiza- ciji onog konkretno-mogućeg, što iz budućeg svijetli za svako Sada i Ovdje; samo je, dakle, pitanje *Vremena* izvedbe, ali izved- be koja je to doista i koja ne posustaje u tom rudarskom poslu vađenja zavičajnoga. M. Heidegger o ovome kaže: »Ono sada ne zatrudnjuje s onim još-ne-sada, nego sadašnjica proizlazi iz bu- dućnosti u izvornom ekstatičkom jedinstvu vremenovanja vremenitosti« (*Sein und Zeit*, Tüb. 1960., str. 527. — Navedeno prema Hans-Dieter Bahr, Berlin, u *Praxisu*, br. 1—2 od 1972). Uz ovakve i slične stavove, Heidegger je mislilac koji zaslužuje svaku paž- nju, jer je pravilno shvatio budućenosno. S druge pak strane, mi se udaljujemo od njega njegovim vlastitim bijegom koji je došao do izražaja u kontinuirano vodenom pesimizmu; u shvaćanju o nerazotuđivoj otuđenosti zavičajnog koje se sunovratilo u Ab- grund »svjetske Noći«, gdje se lice navorava pod paskom bdije- nja sumorne *Sorge*. Čak i u vezi s ovim stavom: »Jedino čovjek između sveg bića iskušava, zazvan glasom bitka, čudo nad čudi- ma: da biće jest« (M. Heidegger, *Što je to metafizika?*, iz: *Uvod u Heideggera*, Zagreb 1972, str. 62), koji je plodonosan, moramo izraziti neki horror vacui -naravno, uzimajući u obzir cijeli spis- što obitava u njemu. Sljedstveno, čini se, Heidegger »iskušava« upitnost i upitljivost pitanja na propitatom koje šutnjom, mar- kar opitano, i dalje šutkuje njemu -Heideggeru-, a ipak i unatoč tome zapitkuje, i upitno je samo. »Iskušavanje« živi unutrašnje samoizjedanje propitivanjem vanjskoga iz dubine, te je na kraju samo ispitivanje koje ne želi i ne može kročiti na *Front* i, tome shodno, zgrabiti upitano snažnom utopijskom šakom; zgrabiti te iscijediti iz njega makar i djelomičan utopijsko-pozitivni (opti- mističko-djelotvorni) od-govor, koji preko bitkujućeg *Da* teži *Svemu* još-ne-postaloga, čije mjesto čuči u utopicumu -u buduć- nosti.

Literarni pandan — dakle, umjetnička metafora — su nega- tivne socijalne utopije Huxleya i Orwella, odnosno antiutopije. Kod Heideggera zvuči Ništa i odlika njegove svijesti jest nega- tivno utopijska, a dotakli smo je samo stoga da pokazemo dija- metralno oprečan primjer Blochu, uzevši u obzir da ju, dakako, nismo ni izdaleka iscrpili ili promislili dokraja. Priznajemo da je ono »Oskudno vremena« veliki izazov filozofu, ali se ipak, ka- ko rekosmo, udaljujemo od njegove turobne elegije »Mračnog«; udaljujemo se zato što je vožnja ovog spisa usmjerena crtom misli Nade — militantnog optimizma.

Kiša nije samo lijepa. Pogotovo ne kiša koncentriranog opti- mizma E. Blocha. Ona je i korisna. Pada na sušnu muku pustinja- skog kraja kao Nada. Za preživjeti u borbi, borbi za totum. Bu- dućnost. Blochova filozofija jest filozofija budućeg i o budućem;

ona je filozofija budućnosti što je naročito pokazano na proble- mu još-ne-bitka. Uočava se sklonost tvrdnji da je ta i takva misao izrazito povoljna za proniknuće našeg doba. I ne samo našeg. S horizonta budućeg dešava se poniruće. Blochovom mišljenju po- daje se tako fleksibilnost i u interpretaciji tuđih mišljenja, što je naročito došlo do izražaja u rasčlambi Hegelove filozofije u cjelini, posebice, pak, u pronicanju problema budućnosti koji je kod Blocha bio sve prije samo ne nepravilno shvaćen. Evo tog primjera mislilačke pronicljivosti filozofa Nade:

»Hegel kao dijalektički mislilac drugačiji je od Hegela kao antikvara koji istražuje. Posljednji utvrđuje time što mu pa- tina prevuče i uljepša vrijeme, dostignuto i kao uspjelo. Hegel kao dijalektički mislilac ne isključuje budućnost, on je ima u samom pojmu toka, koji se ne može zamisliti bez zna- ka otvorenosti prema naprijed. Ali Hegel kao antikvar koji istražuje, u toj neprogresivnoj točki i kao suvremenik ro- mantičara, koji su slijepo pokorni prošlosti, postavljaju znanje za mirnu postalost, za ovu, koja je također primjerena mir- nom promatranju, koordiniran« (*Subjekt-Objekt*, Zagreb 1975, str. 203).

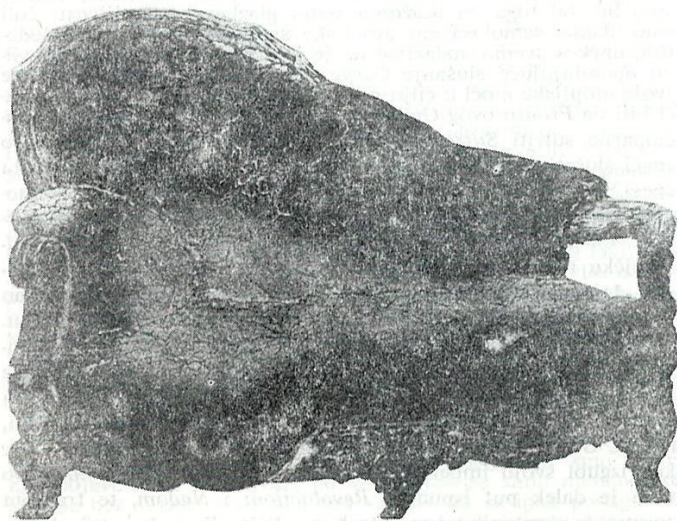
Samo je mislilac budućnosti mogao provesti tako bogatu distinkciju, što je dokaz da širina ne ide nauštrb dubokome. Jed- na brzo ubačena pripomena: I zaista nije čudno što bornirana staljinistička falanga »filosofa« nikako nije mogla podnijeti brit- ku misao Ernsta Blocha, misao koja je destruirala njenu tupost vrapčje insuficijencije svojim orlovskim letom. Izvor. I onda is- kon. Kategorija budućnosti je zapravo centralna, i u njoj cvate utopijska svijest o procesu-mogućnosti. Zrenje te svijesti nije in- tuitivno, nego je posredovanje u nastajanju subjekt-objekt-rela- cije; sprega materije i povijesti, moguće konkretno iz budućeg. Budućnost kao ono još-ne, kao bit utopijskog, konstituenst je čovjeka i svijeta, a time i utopijske i utopističke svijesti. Ova po- tonja proigrava utopijske slike, ona prva uigrava zbiljske utopi- jske moći; utopističko je pijanstvo nedjeljnje dokolice, utopijs- ko dugi pohod radnih dana prema Ultimumu. Utopija je konsti- tuens čovjeka jer je samo svjesno biće u mogućnosti, kako rekosmo na početku; jer samo ono ima budućnost... Na takvim plodnim tragovima, naročito od Marxa preko Blocha, mogla je pridoci i jedna ovako sabrana tvrdnja: »Jer, kao što smo već po- kazali, čitav se čovjekov svijet i on sam proizvodi i omogućuje samo iz budućeg i po budućem, jer je tek po njemu i jedno ljud- sko djelo moguće, pa ono i samim sobom otvara njegov horizont, a nije po onome što već jest, koje je svagda već prošlo ili sadaš- nje. Kako je, pak, ta zbiljski moguća budućnost tek tada zbiljska budućnost kad je svagda iznova sada i ovdje djelatno *po čovjeku* potvrđena ili objelodanjena, to je onda, s druge strane, i sam čovjek istovremeno kao čovjek potvrđen samo iz budućnosti i *po budućnosti*, koja je kao konstituenst prisutna u svakom nje- govom aktu i djelu« (Milan Kangrga, *Etika i sloboda*, Zagreb 1966, str. 110).

Naglasak na tragovima izvjestan je i može se sada uzgred napomenuti da je prije Blocha još jedino Marx tako snažno, iako ne na isti način, zahvatio pojam budućnosti (dakle i povijes- nog). Marxovo je djelo glasnik budućeg i ima karakter konkretne utopije u eminentno pozitivnom smislu, i, iznad svega, prožeto je dubokim optimizmom. To što se njegov profetizam u zbilj- skom historijskom hodanju pokazao često nedostatan i promašen, ne umanjuje nikako utopijsku srž njegova djela koja se pokazuje svagda gdje se eksplicira bit čovjeka. Uz sve ograde koje se mo- gu postaviti Marxovu djelu u cjelini, s horizonta budućnosti ono je svježa rudača utopicuma i može se intonirati (i intonira) real- no moguć novum. I upravo je Bloch bio, između ostalog, potak- nut njegovom mišlju u koju je prodro plodnije i obuhvatnije od svih vulgarizacija i Istoka i Zapada; primjerice samo, u interpre- taciji *Teza o Feuerbachu*. Blochova vivisekcija utopijskih sadr- žaja.

Ozbiljnost pretpostavlja sabranost. Sabirati je lutati. O-zbi- ljenje, pak, sabranost je svih potrebnih elemenata. Kažemo: Miš- ljenje koje roni plitko udara glavom o greben fakticiteta na po- vršini, te se tako shvaćeno objavljuje kao mnijenje. »Loše pu- to-vati znači kao čovjek ostati pri tom nepromijenjen« (Tüb. uv., str. 71) I zato: Sada smo u uskoj gotskoj sobi Fausta. Posudimo od njega načas čarobni ogrtač!

Ići na sutrenje mučno je. Ali potrebno. Uzeti sa sobom Nadu, probitačnije je. Tako se sutrenje odvija poletnije. Heidegger, Cam- us, Nietzsche, Schopenhauer, R. Wagner, S. Beckett i Ionesco, sutrili su bez tog rekvizita. Rezultat znamo. Sutrenje je »supstrat na dijalektičkoj vatri« i ukida se kad nastupi *Ultimum*. »Dijalek- tički izvor tog totalnog sadržaja više se ne označava kategorijom *Novum*, već kategorijom *Ultimum* i uz nju, naravno, prestaje po- navljanje« (Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, str. 233... prema R. Muminović). O *Ultimumu*, toposu gdje prestaje sutrenje kao svakodnevna utopijska zbilja, pjeva povijesno Carpe diem. Pjevan pijev, nedovoljno još shvaćen. Taj pijev glasanje je utopijske glazbe, glasanje koje prati sutrenje ovog Sada i Ovdje. *Ultimum* ne poznaje to glasanje utopijske glazbe, jer glazba je sama. Opustimo se uz tu čudesnu partituru eshatona, koja, po Blochu, ima tri stavka: *Unum, Verum i Bonum*. Unidimo, jer *Utopicum* je rudnik prebogati i *Svime* i *Ničime*. Odabrana je muzika Svega.

Svezazorni *Carpe diem!* jestanja. Utopijski postulat svih ljud- skih vremena. Dobra i prava riječ. Prava riječ u krivo vrijeme uvijek je utopijska riječ. Ona ne ljubi infinitiv mnogo, ali zato voli infinitno. Također voli durativno-imperfektivne glagole, što se najbolje primjećuje u nekim bajkama i socijalnim utopijama, npr.: *Tamo uvijek teče med i mlijeko. Carpe diem!* je imperativ- na utopijska potka ljudskog bića, izazvana permanentnim osku-

adriana maraž

dijevanjem i gladovanjem. Na tom još-ne-utaženom krik u obilno se opskrbljuje *Nada* kao *docta spes*, a potom kao *docta militans* i *agens* akcije, te vojuje na *Frontu* još-ne-uvaženog *Carpe*. Kada je postignut *Ultimum* ukida se *Imperativna* forma glagola (s njome, dakako, i kondicional sadašnji i prošli) i ostaje samo svesadržajni *Glagol Totuma* (onoga *Svega* još-nikad-nigdje-nastalog), u svesadržaju *Prezenta* svih lica (dakle Čovjeka) konačno postignutog *Tu-bitka*. *Infinitno* ostaje jer je *Totum* shvaćen neograničeno i beskonačno ad infinitum, u smislu sveupražnjavanja svesadržaja *Tu-bitka Dana*.

Predah sabirališta Slušajući muziku Svega Blochovog *Ultimuma* (*Totuma*, *Tu-bitka*), nećemo pogriješiti ako kažemo da smo naslutili prisutnost nekih tonova, štaviše lajtmotiv, iz Marxovog opus Herculeuma. »Carstvo slobode« i *Ultimum* u osnovi sadrže podjednako snažan impetus u *Utopiju*, samo što je Blochova potraga za bitkom eksplicitnije, razvedenije i, dakako, na drugi način formulirana. Elastičnije. U svakom slučaju, iz Marxovog konkretno revolucionarno-utopijskog naboja Bloch je, proniknuvši ga, uzeo samu utopijsku srž i, nadahnuvši se njome (između ostalih), krenuo sebi svojstvenim putem. Svrstan je tako s punim pravom među najveće marksiste današnjice. Toliko. Izadimo iz foajea. Intonira se himna *Ultimumu*, strašni CARPE DIEM.

Već danas mi mislimo na *Sutra*, gdje od *Sutra* očekujemo bolje dane, bolje i trajnije lijepoga nego danas *Ovdje* i *Sada*. Očekivanja se zbivaju privatno-apstraktno i u loncretumu djelatnosti (utopističko i utopijski). Time, vremena što trajala su i što traju bitno su *utopijska vremena čežnje* koja čezne *Topos Pravog Kraja*. Čeznu zato jer nisu stigla u *Utopiju*. Kad bi stigla tamo ukinula bi se *Čežnja* za neko sretno *Sutra*, jer dostignuće *Pravog Dana* ne treba više utopijsko *Sutra* i *Nadu* u njega; jer *Carpe diem*, kao »stvaralačka dokolica« (Bloch), sada konačno na djelu, a ne puki postulat. Dakle: ono zbiljsko. *Carpe diem* sada je apstraktna doskočica konkretnog zadatka utopijskih moći *Humanuma*, proizašla iz utopijske svijesti kao snoviđenja zavičaja; još-ne-realizirana nigdje, ali koja stoji kao zbiljsko trebanje u sukcesivnoj i neprestanoj provedbi za *Dan Totuma*. Zbiljsko trebanje zadire u ontološku strukturu svijeta i time, naravno, u ontički kostur čovjeka kao gladno-needostatno-oskudijevajućeg bića *Gladi* (gladi u najširem smislu); zbiljsko trebanje je utopijsko trebanje koje, kada ostvari *Topos* iskopan iz *Utopije*, stubokom izmjenjeno postaje i ostaje (gubitkom imperativne forme) *pravi Carpe diem* ili trebanje *Glagola brati-srkati* u neprekidnom *Prezentu-Totumu Tu-bitka*. *Ultimum* kao postignuto *Alles*. To ostaje pravi *Carpe diem* svih, sada već zaista oljuđenih ljudskih mogućnosti s beskrajinim svesadržajima *Dana*, gdje *Sutra* više ne postoji kao želja za ljepšim i boljim; gdje se *Sutra* kao takvo ukida, to jest *Sutra* koje postaje *sutra* kao *kronološka* jedinica funkcije ljudskog komuniciranja. U tom *Danu* ukinuto je *sutrenje* i *elementarna utopijska svijest* kao njegova istina. Radost *Dana*. *Dana* gdje i *sutra* znači *Danas* ljudske svevrzne *Ispoljivosti*. Beskrajno *Danas Totuma* promatra dakle *sutra*, ne više kao neko sretno *Sutra*, nego kao *sutra* novog obilaska planete oko sunca. *sutra* je u beskonačnom *Danas* (*Ultimum*) izgubilo svoj utopijski smisao kao *Sutra*. Tek ovdje *Carpe diem* postaje *prava* riječ na pravome mjestu.

U naše pak vrijeme (i u svim dosad) živjeti *danas*, znači samo *sutriti Sutra*. Već *danas sutriti* jest *Nada*. No *Nada* (kao *docta spes* i *docta militans*) jest *rad* (a ne možda stvaralaštvo) na ukidanju *sutrenja* i same *Nade*. I zato *sutrenje* našeg *danas* uopće nije podobno za ovaj tako često ističani *Carpe diem*, koji upravo stoga i mora biti imperativ, mora biti postulat. Naime, *Carpe diem* pretpostavlja *Dan* (a ne *dan*), a taj *dan Dana* još-nije, nego je još uvijek ono *Sutra*; ono što sadržava u sebi *sutrenje*. Riječju: *Carpe* je muzička interpretacija *Ultimuma* koja se pri pristignuću istoga pojavljuje i jest glazba sama. I zbog toga, kada se danas kaže radničkoj klasi *Carpe diem!* to može zvučati perverzno ili bar kao ironija, ali i ipak ne zvuči tako kada se uzme u obzir da je to kao refrain utopijske svijesti, zapravo, permanentni poziv na revoluciju i revolucija sama. Do zadobivanja *Ultimuma* revolucija se mora *dešavati* (uzastopno skraćivanje *radnog dana* samo je jedan od mnogobrojnih zadataka) *svakodnevno* na cijelom *Frontu Ovdje* i *Sada*. Dok traje revolucija, *Carpe diem* je njena marseljeza i internacionala koja pomaže prevladavanju povijesne osujećenosti ljudskog bića. Jasno je vidljivo sada zašto ne možemo *koristiti* i *u-živati dan*, kad *dan* koristiti nas; kad još-nije postignuto *Sada-Sve-Dana*. Isto je tako jasno da je revolucija uvijek *konkretno-utopijski* čin ili, ako je permanentna, konkretno-utopijsko *stanje*. Drugim riječima: U *Ultimumu* nema revolucije. Nije potrebna jer je ukinuto zbiljsko trebanje.

Ovaj svijet zasad je himnozani i ne sluša pravu glazbu. Da nakon himne stiže odmah prava glazba želja je, jer kad je glazba himne su ukinute kao ono imperativno glagola. Dosad i sad ljudi su slušali i slušaju samo himne; one kao takve refrain su utopijske svijesti, upravo čežnja za glazbom a nikako glazba sama; čežnja za emancipacijom čovjeka. *Carpe diem* je motto glazbe *Ultimuma*. *Ultimum* ili konačno *filosofična* zbilja *Totuma-Tu-bitka Dana* onog *Alles-Glagola brati-srkati svih* neizbrojivih ljudskih mogućnosti jest, kako rekosemo, glazba sama. *Glazba Pravog Kraja* jest glazba *Zavičaja* emancipiranog čovjeka, gdje struje domaći tonovi bezbrojnih varijacija *Unuma*, *Veruma* i *Bonuma* kao triju stavaka na jednu temu: temu *Slobode* ljudskog bića ili, što je isto, bića vraćenog samom sebi. *Filosofična* zbilja i *Humanum* jedno su isto. Početak povijesti, svršetak pretpovijesti.

U vezi s emancipacijom čovjeka još uvijek stoji Marxova utopijska instrukcija koja glasi: »Glava te emancipacije jest *filosofija*, a njeno srce *proletarijat*. *Filosofija* se ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, proletarijat se ne može ukinuti bez ozbiljenja filosofije« (*Rani radovi*, Zagreb 1973, str. 105). Ta instrukcija stoji; no, danas smo uvelike primorani da modificiramo pojam proletarijat, koji sada nema isti značaj kao u Marxovo vrijeme. Ne možemo se ovdje zadržavati na tome (što je, inače, i te kako potrebno) detaljno, te ćemo se samo u jednoj maloj skici osvrnuti na problem.

Marxu pojam proletarijata predstavlja živi negativum koji negacijom negacije treba praktički ukinuti. Negativum je ostao negativum, ali se proletarijat izmijenio. Ponegdje više ni ne možemo govoriti o proletarijatu kao takvom (recimo u Americi; vidi: Marcuse, *Jednodimenzionalni čovjek*, npr.), jer je povijesno uklonjena, bar u većini slučajeva, njegova dimenzija neposredne surovosti u procesu kapitala (skraćeni radni dan, obilje, fizički uvjeti itd.). Danas je u prvi plan izbila duhovna insuficijencija radnih ljudi Zemlje, što se prije, u onim historijskim uvjetima, kao problem nije moglo ispoljiti zbog neposredne surovosti (glad, prljavština, odjeća, smještaj...), te je Marx i mogao napisati da je hrana za radnika apstraktum. Ukratko: Danas je pri ovom stupnju, situacija skoro obrnuta. »Skoro« zato što još uvijek nisu potpuno prevladane neke neposredne surovosti, a »obrnuta« zato što se danas, sve više, shvaća značaj duhovnog (vidi tzv. kulturne revolucije koje, na žalost, pretežno imaju ideološko-političku notu, to jest -manipulatornu), bar u konkretno-utopijskim programima partija. Dakle, radi se o duhovnom proletarijatu svijeta koji je negativum par excellence. I tako plodna Marxova instrukcija ostaje, samo umjesto prvog negativuma moramo staviti drugi negativum. S gledišta *Ultimuma* mora se ukloniti svaki negativum, jer je *Ultimum* ono pozitivno brujanje *Svega* ljudske *Slobode* ili ozbiljena filosofija; i to sve pridošlo iz *Utopije*. Taj negativum uopće je sveprisutno i svedosadašnje *Carpe diem* (iako kao krik utopijske svijesti sadrži ono pozitivno, te se stoga u *Ultimumu* gubi njegova imperativna forma a ostaje samo glagolska forma stanja u slobodi), kao tendenciozno opominjanje utopijske svijesti za brižljivomnu upotrebu utopijskih moći čovjeka. *Carpe diem* ili himna *Ultimuma*. *Ultimum* zahtijeva ukinuće svoje himne da bi čuo vlastitu glazbu. To djelomično ilustrira i ovaj *carpe-stih*: »... mi nismo ništa, al' bit' ćemo sve...«. Svedeno u jednu točku to znači (sve skupa) da ukinuće himne jest ukinuće *duhovnog proletarijata* i, što se razumije samo po sebi, ukinuće *privatnog vlasništva; rada; radnog dana*, jer na njegovo mjesto dolazi *stvaralački Dan; obitelji i braka* kao njenog fundamenta; braka kao organizirane institucije potiskivanja čovjeka po čovjeku, seksualnog potiskivanja... itd... to jest ukinuće svih mogućih derivata koji proističu, ili bi mogli proišteći, iz pobrojanih struktura. S te tačke gledajući valja razmisliti i o tipu genetsko-seksualno-ekonomske revolucije, koja bi, kako se čini, mogla ukinuti i primarne i sekundarne (derivati) elemente *negativuma* (povijesno dijalektička osujećenost čovjeka). Kao što se vidi, *Carpe diem* je ubojita himna ljudskog krika pretpovijesti i surova predvježba pjevanja za slušanje prave glazbe. Pretpovijest svagda iznova pridonosi na notni stalak krvave žrtve tog učenja, svjedoke stvaranja notnog sistema. Muzičko obrazovanje pokazuje se kao izvanredno teško, skupo i sporo. Tek smo kod solfeđa.

Pri kraju putovanja zna se nešto više. Puko očekivalačko uvijek ima neki period praznog hoda. To će reći da smo bili preuzetni s obzirom na oskudnost našeg muzičkog obrazovanja. Htjeli smo čuti ona tri još-ne stavka glavne teme *Ultimuma*, a čuli smo samo njegovu himnu (dapače, i pjevali smo je), ili siromašni motto. Htjeli smo slušati muziku *Svega*, a uspjeli smo razabrati samo dijalektiku crnih nota. Čak nismo čuli ni preludij. Iako oboružani Faustovim plaštom i naporom diskurzije, nismo se uspjeli probiti do koncertne dvorane. Kad sažmemo: daleko smo bili od toga da utražimo svoju glazbenu halapljivost; čuli smo, dakle, samo refrain utopijske svijesti -*Carpe diem*. Međutim, uprkos svemu, nalazimo da je i to velika korist. Jer, pravilno opominjuće slušanje *Carpe diem* znači upotrebljavati sve svoje utopijske moći u cilju postizanja *Toposa Ultimuma*. To znači biti na *Frontu* ovog *Ovdje* i *Sada* (po Blochu); to znači revolucionarno *sutriti Sutra*, sve dok se ne isutri *Danas Totuma*; to znači slušati tu himnu, motto i refrain i, uz pomoć *Nade* (*docta spes*), privesti iz *Utopije* ono *Sve*, što je jedna od ljudskih mogućnosti, a izbjegavati ono *Ništa*, što je druga ljudska mogućnost. *Carpe diem*, kao refrain utopijske svijesti, ima kako optimističku tako i pesimističku notu. On je i nostalgija za zavičajem. I još nešto: *Ultimum* je izdao *ultimatum -Carpe diem*, kao pretpovijesni refrain za svoju još-ne-pristupačnu pravu glazbu. I tako, *Carpe* je titranje *Utopicuma* gdje čuči duboko negdje pravi *Topos; Carpe* je put revolucije i militantni optimizam; *Carpe* je signum zadimljenog *Fronta* i refrain mukotrpnih filozofskih spekulacija; *Carpe* je urlik, kakofonija, trebanje, glad, refrain, himna. Sve je *Carpe* samo nije pravi život i prava glazba. Tek kad izgubi svoju imperativnu formu, postignut je *Ultimum*. Do tada je dalek put ispunjen *Revolucijom* i *Nadom*, te trajnom opasnošću skretanja udesno, to jest u *Ništa*. Za sada ostaje *Nada-Carpe diem*. Zasad himna *Ultimumu*, sveprisutni CARPE.

Kako nam nije moguće upuštati se u razudenost misli filozofa Nade (nemamo prostora) o »najokrutnijoj protuutopiji« (Tüb. uv., str. 282), pokušat ćemo uvidjeti problem upravo s njegova vida bitka, ali i to samo uzgredno.

Sve filozofije koje su statički shvaćale bitak, nužno su morale shvatiti smrt kao onostranost (ne-bitak), a ne kao ovostranu mogućnost, dakle kao bitak. Već tako izrečen, pojmljen, shvaća se »bitak« jednostrano. Uveliko je, pak, izmjenjena situacija ukoliko se shvati kao »još-ne-bitak«. Naime, ovdje je on procesualan, u nastajanju i nedovršen. Ovdje pridolazi dimenzija sve i sva moguće, jer kao prostor ima dimenziju budućnosti (tempus — »još) i materije živo zamišljene (dakako, ne hillozoistički). Radi svega toga »još-ne-bitak« ni ne može, jer bi bilo u totalnoj suprotnosti s njime, priznati onostranost, a tim i više! ne može dopustiti ni bilo kakvu ograničenost ovostranosti. S ovog obzora moguće je, iako još nedovoljno, sagledati topiku smrti kao ovostranu prisutnost. Sada dolazimo do dva bitna prilaženja tom problemu.

1. Ako shvatimo smrt kao nekakav prirodni prekid egzistencije, onda se možemo oslanjati na samoljudsko prevladavanje tog prekida (stalni zov: podmlađivanje, vječni život), konkretno utopijskim moćima, i ukoliko je smrt samo prividna nužnost zbog stanja utopijskih snaga. Te utopijske snage/moći sabrane su u medicini, astrofizici i svemirskoj tehnologiji. U medicini: nešto kao consilium resurrectionis, što se pak postepeno može provesti dubokim zamrzavanjem, očvršćenjem genetske strukture; transplantacijom u smislu generalnih reparatura cijelog organizma (narocito vitalnih organa) i još-ne-nađenim sredstvima; to jest uz neprekidno iskorištavanje neizbrojivih utopijskih resursa pogodnih za medicinu i srodna bavljenja. U astrofizici i svemirskoj tehnologiji: postignuće takvih brzina u kojima čovjek ne stari (vidi: A. Einstein), i s time u vezi izgradnja letućih gradova kroz svemir. Gradova-istraživača koji bi i stotine tisuća godina bili na putu (davnai san astronoma: ispitivanje udaljenih galaktičkih skupa na licu mjesta). Itd... utopijskih mogućnosti.

2. Ali ako smrt ima biti onim što bijaše da bude, naime, krajem egzistencije ozbiljena esencija, onda nije potrebno onoliko naprezanje ljudskih utopijskih moći za odgađanje ionako potrebitog zavičaja, iskona. I zatim: ukoliko je esencija ovostrana poljana smrti, ona nije utopija (Bloch je i naziva ne-utopijom), nego je zbiljski topos gdje se smrti smrt. Smrtiti smrt dostojno je tada bića kao bitnosti same, a njegova egzistencija (život) samo je napor za postignućem krajnje svrhe egzistencije koja je ustobočena u vrhu preokretanja u esenciju. U tom slučaju jestati značiji bivstvovati »smrtni poriv« (Todestreib -Freud) organskog u anorgansko. Anorgansko je meta svega, tj. utrnutost svjesne fenomenologije (ako se hoće-nirvana). Dakle, cijeli život bio bi, zapravo, ispunjen žudnjom za smrću, na čijim poljanama »traje« gozba osuše. Interesantno je primjetiti (ako je govor otkrivanje istine bića) da s gledišta existere *substantivum* smrt ne može dobiti *verbum activum*, dok s vidišta esencije upravo paradoksalno! iako slovi nekretanjem, ima taj *verbum smrtiti*. I dalje: Ako je smrt zavičaj i iskon, te i omogućuje nešto takvo kao existere, onda je ona ono prošlo (to ti en einai-Aristotel, *Met.*) za čime žudi smrtno kao svojim povratkom; ali ipak! što se egzistentnom pojavljuje kao buduće i dolazi iz budućnosti. Nezdoga je u tome što je smrtno polje zbiljski topos koji slovi kao malo odgođen, dakle, nije u-topos; dakle, nužan je i prividno nužan (zbog prve točke-vidi gore!). Na kraju: otkud objasniti grčevitu želju za existere, i još: otkud objasniti ovu ludu naoružanost koja može raspolutati globus stotinama puta; da li je sve to objašnjivo željom za smrću ili željom za životom?

U oba pristupa pokušali smo neoprezno varirati iskaz o »poznatom procesu najneuhodnije kobi«, za koji Bloch preporuča oprez: »Otuda oprez još mogućih iskaza, kao na primjer ovog: »Jezgro egzistiranja još se nije uputilo u proces, te ga stoga ne pogada ni prošlost procesa; on je naspram smrti okružen zaštitnim krugom Još-Ne-Živog... Item, prvo: jezgro egzistiranja, kao još nepostalo, uvijek je eksteritorijalno s obzirom na nastajanje i nestajanje, koji naše jezgro još uopće nisu zahvatili. Item drugo: da je jezgro egzistiranja već postalo, i da je istovremeno u tome ispoljeno postalo dobro, tada bi u toj uspjelosti, baš s obzirom, bilo eksteritorijalno, jer sama bi smrt, s procesualnom nedovršenosti kojoj pripada, postala suvišna, te bi odumrla« (Tüb. uv., str. 283, naveo Bloch prema *Princip nada*, 1959, str. 1391, id.). Ipak, ukoliko smo dobro razumjeli Blocha, on naginje više našem prvom pristupu, to jest ukinuću smrti postepenom spregom utopijskih moći: kako konkretne medicinske, astrofizičko-tehnološke konkretizacije utopijske snage, tako i značajem humanuma konkretno utopijske svijesti. Tu je blizak Marxu koji kaže da »smrt ne smije da živi«. To znači da su u prvom pristupu prisutne želje kontinuiranog privođenja uskrsnuća i, time, destrukcije smrti, tj. njezina ukidanja.

U drugom pristupu upali smo u teške vode metafizičkog apriorija (Kant bi nam savjetovao apstinenciju, jer smo stvari kao pojave uzeli kao stvari po sebi), gdje se slute metalogičke aporije bez svakog zora. Kažemo »slute« jer se ipak postigla izvjesna jasnost unatoč tamnosti teme, pa čak i jasnost pitanja. Međutim, mišljenjem se priklanjamo Blochu i Marxu u prvom pristupu, jer nosi revolucionarno-optimističku notu učene nade

(docta spes), i do prsnuća natežemo njihovu misao pa kažemo: Ukinuće smrti moguć je, ali dugotrajan proces utopijskog naprezanja. S te, pak, eminentno još spekulativno-filosofske pozicije pokazuje se smrt kao utopija; kao ono još-ne-mjesto, dakle u budućoj ovostranosti. Egzistencija-pokretno i esencija-nepromjenljivo, u nastajanju još-ne-bitka, *stapaju se u jednu utopijsku gibljivost*, to jest »S još nije P« (Bloch, *Subjekt-Objekt*, str. 465), te u *Ultimumu* cvjeta plodnim marom identitet esencije i egzistencije kao ruža zavičaja. Tako uzevši: na putovanju još-ne-bitka, sprezanjem svojih osebnih moći utopijskih svenagnuća, uvodi apsorbira smrt koja je, zapravo, i sama živo još-ne-mjesto. Smrt je tako odista mrtva u smislu nepokretnog mjesta; ona je dokinuta negacija, ali »negacija« koja je egzistirala samo u pojmu.

PUTOVANJE SE NASTAVLJA PREMA POČETKU — EXPERIMENTUM MUNDI —

Rasipnosti su odlika neudubljenih. Samo intenzivirana ekstenzija donosi ploda. Da su oznake djelatnost, naznačili smo negdje na sredini puta. Pridržiimo se toga.

Na putovanju se katkad dešavaju neobične dogodovštine.. Može se stići, stizati samo, a i ne stići. Tu: Implikacija puta izbistrila je ekskluzivnost razdvojivosti *Ništa* i *Svega*, utopističkog i utopijskog.

Ingeniozno je mukotrpano. Sjač Blochove hermeneutike ogleda se i u ovom stavu: »Samo onaj koji je tvrdokoran ostaje u sebi miran« (Tüb. uv., str. 67). Prosljediti: On je mnogo putovao i pri tom se mijenjao dobro, shvativši duboku povezanost Hegelove *FENOMENOLOGIJE* i Goetheova *FAUSTA*. Voznja još-ne-bitka. Martirij sve do *Totuma* ili, još gore, do ništavila. Na tom putu gdje se traže sabranost i zrelost revolucionarno-utopijskih napora, kočoperenje gizdelina ocjenjuje se kao reakcionarno i ahumano -što je i redu. Međutim, oni se i dalje kočopere. »Staro ne prolazi a Novo neće (misli se u smislu: ne želi -op. M. V.) postati, iako je jednom i drugom odavna došao rok« (Bloch, *Riječ* na otvaranju Korč. ljet. šk., *Praxis*, Zagreb 1969, str. 3).

Govori se o kraju utopije. Svijet je postao adventistički klub. Pojam utopije najčešće je krivo shvaćen. Još jednom o tome. Kraj utopije može se zbiti jedino: ili kao ostvarenje *Ništa*, čemu smo dakako bliži, ili kao ostvarenje *Svega* (*Ultimum* itd.). Uočavajući ovo gledište, ne možemo se složiti s Marcuseom koji tvrdi da je kraj utopije već tu. S tom formulacijom počinje on razgovor na berlinskom sveučilištu 1967. (vidi: *Kraj utopije*, Zagreb, 1972, str. 9—15).

S druge strane, Karl Mannheim dobro je uočio da je utopijsko kritički i kritička svijest, i da nastaje pojedinačno, te se zatim pretače u šire strukture i djeluje. Međutim, pokušavajući odrediti ideologiju i utopiju, nije mogao jasno domisliti ta dva pojma; a pogotovo posljednji shvaća preusko, što se najbolje opaža u ovom stavu: »Efikasna utopija u smislu naše definicije ne može na duži rok biti djelo pojedinca već stoga što pojedinac sam sobom ne može razoriti nako istorijsko-društveno životno stanje« (K. Mannheim: *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd 1968, str. 169). Uskoća ove formulacije vidi se u tome što je on zanemario privatno-konkretnu utopiju koja je i te kako na djelu, iako »na-ravno- skoro svaka utopija tendira općem, i to zbog humanuma koji je, kako kaže Bloch, rođen u utopiji. Npr. Blochovo stajalište potpuno je prevladalo tu uskoću, svojim postavljanjem problema. Istina je da sam pojedinac ne može razoriti »istorijsko-društveno životno stanje«, ali može razoriti sam, na primjer, svoje životno stanje koje je odsjaj tog historijsko-društvenog stanja (primjer: svoj truli malograđanski brak u trenutku sazrijevanja donstrukcije utopijske svijesti, gdje se taj potez pokazuje kao bitno revolucionarni konkretno-utopijski čin; čin koji je ozbiljen utopijskim moćima bio doveden iz utopije kao ono još-ne-postalo, kao iz u-toposa privedeni topos).

Mišljenje koje je to zaista, bitno je transcendencija postojećega, i kao takvo kritički utopijsko. Utopističko je svagda mišljenje. Danas kada se čini (simptomi su jasni) da neka ognjena ruka (zna se koja) piše jedan veliki mene-tek-el-ufarsin po koži globusa, takva nam je kritičko-utopijska svijest zaista potrebna. Blizina isključiva u *Ništa* saživjela se je, tako reći, s nama, tako da Camus i može -sasvim eksplicite-napisati na početku svog djela *Mit o Siziđu* da je jedini, doista filozofijski problem -samoubistvo.

Inter arma silent musae, ali ne uvijek. Unatoč tamnom carni-fexu na obzoru i iz toga proizašlom egzistencijalističkom fatalizmu, Bloch ukazuje na konkretno-utopijski ferment docta spes i pronicljivom rukom pokazuje u utopicum, u kojem treba bor-bom izvaditi *Ultimum* ili istinu ljudskog carstva. Ali uz himnu *Carpe diem!* Vađenje je utopijski napor, a *Ultimum* jest amalgam svih utopijskih moći čovjeka -postignuto *Unum*, *Verum* i *Bonum*, početak ljudske povijesti.

Kritika, ukoliko nije kritičizam, utopijska je, to jest konkretno njenim posredovanjem dolazi, jer S još nije P. Zato: »... vjer-nost početku kojem tek predstoji njegova geneza« (Tüb. uv., str. 285). S tim: Blochova kritika prometejski je grabežljiv prevratnički zamah u budućnost; u budućnost gdje svijetli naše mjesto.

Ovih nekoliko improptusa iz srži misli E. Blocha prvenstveno su htjeli dotaći ono utopijsko prave kritike njegova naprezanja. Pri dodiru odzvonila nam je utopijska kritika: jeka krika *CARPE DIEM*.